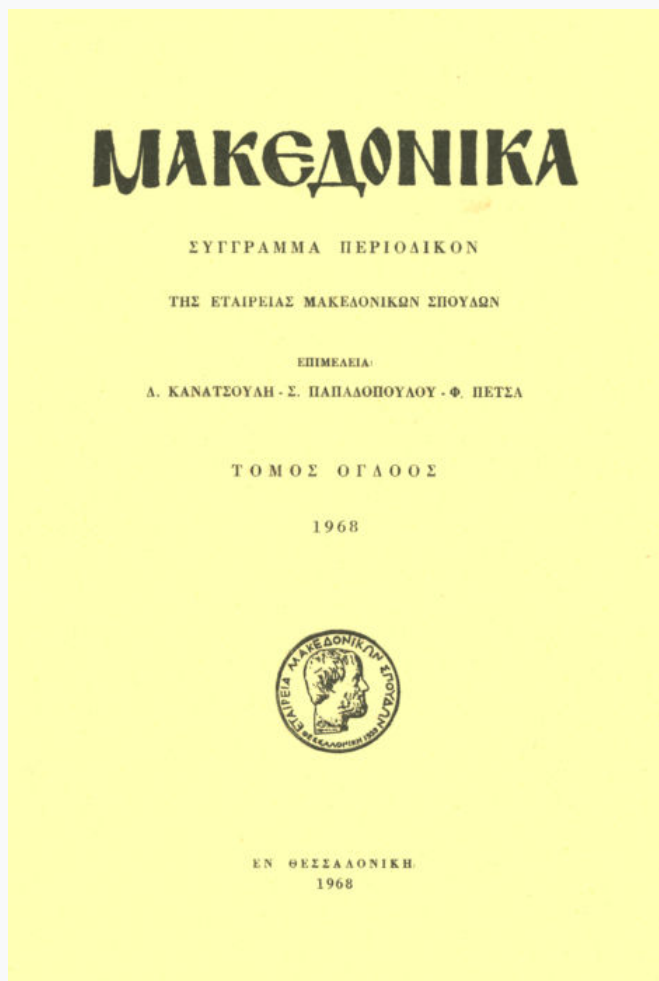

Μακεδονικά

Τόμ. 8, Αρ. 1 (1968)

Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία της
Θεσσαλονίκης

Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης

doi: [10.12681/makedonika.307](https://doi.org/10.12681/makedonika.307)

Copyright © 2014, Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαστάθης Χ. Κ. (1968). Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία της Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 8(1), 239–256.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.307>

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ τυπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει ρίζες μακρές. Λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας, τὸ 1512 κατὰ τὴν πιθανότερη ἄποψη, ἰδρύθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἐβραϊκὸ τυπογραφεῖο, τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο τῆς Βαλκανικῆς¹. Σ' αὐτὸ τυπώθηκαν πολλὰ καὶ ἀξιόλογα θρησκευτικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ ἐγχειρίδια γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πολυάριθμης ἰσραηλιτικῆς παροικίας καὶ τῶν Ἑβραίων τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ δυὸ αἰῶνες, τὸ 1727, ἀνοίγει στὴ Θεσσαλονίκη τὸ πρῶτο τῆς τουρκικὸ τυπογραφεῖο². Τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα ἐμφανίζονται στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση, μόλις στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἀπὸ τότε γνωρίζουν γρήγορὴ καὶ εὐδόκιμὴ ἐξέλιξη. Ἡ καθυστέρηση αὐτὴ ὀφείλεται σὲ πολλὰ καὶ διάφορα αἷτια. Ἡ γεωγραφικὴ θέση καὶ τὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν εἶχαν ἀναδείξει σπουδαῖο διοικητικὸ, στρατιωτικὸ καὶ οἰκονομικὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας καὶ συνάμα ἐστία ἐποικισμού διαφόρων ἐθνότητων, ἀληθινὸ μωσαϊκὸ φυλῶν καὶ θρησκευμάτων μὲ ἰδιαίτερα ἐντονὴ τὴν πλειοψηφία τοῦ τουρκικοῦ καὶ ἐβραϊκοῦ στοιχείου³. Ὁ ἑλληνικὸς τῆς

Εὐχαριστῶ τὸν κ. Παναγιώτῃ Γ. Κόκκα, δικηγόρο Θεσσαλονίκης, γιὰ τὴν ἄδεια νὰ χρησιμοποιήσω τὴν πλοῦσια καὶ σὲ παλιᾶς θεσσαλονικιώτικες ἐκδόσεις προσωπικῆ τοῦ βιβλιοθήκη καὶ τῇ γόνιμῃ ἀνταλλαγῇ ἀπόψεων, ποῦ τόσο ὠφέλησε αὐτὴ τὴ μελέτη, καθὼς καὶ τὸν κ. Ντίνο Χριστιανόπουλο γιὰ τὶς πολὺτιμες ὑποδείξεις του.

1. Βλ. J. N e h a m a, Histoire des Israélites de Salonique, τ. II, Salonique 1935, σ. 158 κέ., ἀνακαλύπτωντας παλαιότερη ἄποψή του, βλ. P. R i s a l (= J. Nehama), La ville connoîtée-Salonique, Paris 1918 (στ' ἐκδ.), σ. 193, ὅτι ἔτος ἰδρύσεως ἦταν τὸ 1515. Μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Risal συμφωνεῖ καὶ ὁ Ἀ. Χ α μ ο υ δ ὀ π ο υ λ ο ς, Οἱ Ἰσραηλίται τῆς Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1935, σ. 20. Ὁ Β. Μ υ σ τ α κ ῖ δ η ς, Gaermano-Graeca, Κωνσταντινούπολις 1922, σ. 32 ὑποστηρίζει τὴν ἄποψη τοῦ Prossi ὅτι τὸ πρῶτο βιβλίον τῆς ἐβραϊκῆς βιβλιογραφίας τυπώθηκε στὴ Θεσσαλονίκη, πιθανῶς τὸ 1479, καὶ ἡ δεύτερη ἐκδοσις ἐβραϊκοῦ βιβλίου ἐγίνε στὴν ἴδια πόλιν τὸ 1493. Ὁ Ἱ. Κ α μ π ε λ ῆ, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, «Λεύκωμα Βορείου Ἑλλάδος Γεωργίας Νένε», τ. 1, Ἀθῆναι 1934, σ. 69 κέ., ὑποστηρίζει ὅτι τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἰδρύθηκε ἀπὸ τοὺς Ντόν Γεουδᾶ Γκεδαλιᾶ καὶ Σολομώντα Σονσίνο τὸ 1506 ἐπὶ σουλτάνου Σελίμ Α'.

2. Βλ. Ἱ. Σ. Κ α μ π ε λ ῆ, ἑ.ἀ., σ. 74. Β. Α. Μ υ σ τ α κ ῖ δ ῖ ς, La première imprimerie turque et ses publications, Constantinople 1911.

3. Βλ. Ἀ. π. Β α κ α λ ὀ π ο ὕ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 315 π.Χ.-1912, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 97 κέ.

πληθυσμός και μειοψηφία ήταν και σέ ιδιαίτερα δυσμενείς συνθήκες ζούσε, όπως άλλωστε και όλος ο βόρειος έλληνισμός, σέ σύγκριση μέ τις νότιες έλληνικές περιοχές¹. Τά αίτια αυτά είχαν οδηγήσει τους Θεσσαλονικιώτες σέ παραμέληση τών γραμμάτων, ακόμα και στό πρώτο μισό του περασμένου αιώνα, άν και έντονη ήταν ή πνευματική κίνηση σέ πολλές άλλες πόλεις τής Μακεδονίας και τής Θράκης².

Από τά μέσα του 19ου αιώνα όμως άρχισε στή μακεδονική πρωτεύουσα έντατική και άδιάσπαστη οικονομική άκμή, που είχε σάν αποτέλεσμα τήν πνευματική άνθηση³. Σχολεία ιδρύονται, φημισμένοι και αξιόλογοι διδάσκαλοι αναλαμβάνουν τή λειτουργία τους. Μέσα στό γενικό αυτό κλίμα τής προόδου έμφανίζεται τό 1850 τό πρώτο έλληνικό τυπογραφείο τής Θεσσαλονίκης, ιδρυμένο από τό Μιλτιάδη Γκαρμπολά⁴. Ό Γκαρμπολάς ήταν Κουτσόβλαχος από τόν Όλυμπο και ή οικόγένειά του είχε ύψωθεί σέ δυναστεία τυπογράφων και βιβλιοπωλών. Ό πατέρας του Κωνσταντίνος ήταν έγκατεστημένος στή Βιέννη και τά πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια κατέβηκε στήν Άθήνα, όπου τό 1838 ίδρυσε έκδοτικό οίκο μέ ιδιόκτητο τυπογραφείο, βιβλιοδετείο και βιβλιοπωλείο. 'Η επιχειρηματική δραστηριότητα του γενάρχη τών Γκαρμπολάδων ήταν αξιοθαύμαστη. Έκτός πολλών άλλων βιβλίων έκδιδει τό 1839 τό *Λεξικόν* του Άνθιμου Γαζή και τήν πολύτομη *Έγκυκλοπαιδεία έλληνικών μαθημάτων, συλλεγείσαν εκ των άρίστων Έλλήνων συγγραφέων και ποιητών* του Στεφάνου Κομμυτά⁵.

1. Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, 'Η προετοιμασία του άγώνος τής Παλιγγενεσίας στή Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 6 κέ.

2. Βλ. 'Αθ. Ψαλίδα (έκδ. Γ. Χαριτάκη), 'Η Τουρκία κατά τās άρχάς του 19' αιώνος, «'Ηπειρωτικά Χρονικά», τ. 6 (1931), σ. 56: «... Οί κάτοικοί της (δηλ. τής Θεσσαλονίκης) είναι Τούρκοι, Έλληνες, Χριστιανοί και Έβραίοι πολλοί. Πόλις πολυάνθρωπη, έχει σχολείον έλληνικόν πλήν άμελημένον...». Τρ. Εύαγγελίδου, 'Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας, τ. Α', Άθήναι 1936, σ. 117.

3. Βλ. 'Απ. Βακαλοπούλου, έ.ά., σ. 156 κέ. St. Papadopoulos, Ecoles et associations grecques dans la Macédoine du Nord durant le dernier siècle de la domination turque, «Balkan Studies», 3 (1962), σ. 397 κέ. 'Η βίαιη άπάντηση του I. S negarov, «Istoricheski Pregled», XXI (1965), τεύχος 4, σ. 107 κέ. στή μελέτη του Στ. Παπαδοπούλου, καμιά άμφισβήτηση δέν περιέχει γιά τήν πνευματική άνθηση του έλληνισμού στήν περιοχή Θεσσαλονίκης.

4. Λανθασμένα ή 'Αγγ. Τσιώμου Μεταλλινού, 'Η παλιά Θεσσαλονίκη, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1940, σ. 38, θεωρεί πρώτο έλληνικό τυπογραφείο τό ιδρυμένο τό 1870 από τόν Στ. Βασιλειάδη. Τό ίδιο λάθος επαναλαμβάνουν οί Γ. Ζωγραφάκης, έφημ. *Θεσσαλονίκη*, φύλ. τής 17-6-1963, σ. 3 και Β. Αϊδαλής, Αί παρεκτροπαι του τύπου, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 27.

5. Βλ. Κατάλογος του βιβλιοπωλείου [sic] Κωνσταντίνου Γκαρμπολά και Συν., 'Αθήναι 1838· Κατάλογος του βιβλιοπωλείου Κωνσταντίνου Γκαρμπολά, Άθήναι 1839.

Μετὰ τὸ θάνατό του, οἱ γιοί του Ἀλέξανδρος, Σοφοκλῆς καὶ Μιλτιάδης συνέχισαν τὴν οἰκογενειακὴν τὸν παράδοσιν, καθένας μὲ δική του ξεχωριστὴ ἐπωνυμία.

Ὁ Μιλτιάδης ἐπεξέτεινε τὴ δραστηριότητά του καὶ στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἱδρυσε δικό του τυπογραφεῖο καὶ μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Νικολάου Ψάλτη καὶ ἄλλων, ἐκδοτικὸ οἶκο. Τὸ τυπογραφεῖο λειτούργησε μόνο ἓνα χρόνο, τὸ 1850 καὶ ἐξέδωσε τουλάχιστον πέντε βιβλία¹: 1. *Ἀπομνημονεύματα Μητροῦς Δυστροχούσης πρὸς τὴν Θυγατέρα της*. Μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Ἀντωνίου Μόσχου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμπολᾶ καὶ συντροφίας, 1850. Σχ. 160, σ. 120². 2. *Παροιμίαι δραμματικάί, ἥτοι μεταποιηθεῖσαι εἰς ἀστειοτάτας κωμωδίας*. Ἐρανισθεῖσαι ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ Μιλτιάδου Κ. Γκαρμπολᾶ καὶ Ν. Ψάλτου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμπολᾶ. 1850. Σχ. 80, σ. στ + 48³. 3. *Πόνημα χρυσοῦν Παββὶ τοῦ Ἰουδαίου ἐξελέγχον τὴν τῶν Ἰουδαίων πλάνην*. Πρῶτον μὲν ἐκ τῆς Ἀραβικῆς εἰς τὴν Λατινίδα μεταφρασθὲν, ἔπειτα δὲ ἐκ τῆς Λατινίδος εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκου. Νῦν δὲ μετατυπωθὲν μὲ τινὰς ἐπιδιορθώσεις τοῦ λεκτικοῦ ὑπὸ Κ. Χριστοδούλου καὶ Ν. Ψάλτου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμπολᾶ καὶ Συντροφίας. 1850. Σχ. 160, σ. στ + 96 καὶ κατάλογος συνδρομητῶν⁴. 4. *Ἐφηρμοσμένη Ἠθική, ἥτοι βιογραφία τοῦ Ἰωσήφ καὶ Παυλάκη*. Σχεδιασθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου Χριστοδούλου Θετταλομάγνητος. Κατ' ἔγκρισιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς. Πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων. Ἐκδοσις δευτέρα βελτιωμένη. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμπολᾶ, 1850. Σχ. 80 μικρό, σ. 95⁵,

1. Στὴ βιβλιοθήκῃ τοῦ κ. Π. Κόκκα ὑπάρχει μιὰ ἔκδοσις 108 σ. τῆς *Γενεβιέβης*, προσφιλοῦς ἀναγνώσματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, χωρὶς ὅμως ἐξώφυλλο ἢ ἄλλη ἔνδειξις προελεύσεως. Ἐπειδὴ τὸ σχῆμα (160 μικρό), τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ὁ κατάλογος συνδρομητῶν εἶναι σχεδὸν κοινὰ μὲ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Μιλτ. Γκαρμπολᾶ, δὲν ἀποκλείεται νὰ τυπώθηκε καὶ αὐτὸ τὸ βιβλίον στὸ πρῶτον ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον τῆς Θεσσαλονίκης.

2. Δ. Γκίνη - Β. Μέξια, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, 1800-1863*, τ. Β', Ἀθῆναι 1941, ἀρ. 5124. Ν. Δελιαλῆ, *Κατάλογος Ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζᾶνης*, μέρ. 2, Θεσσαλονίκη 1964, ἀρ. 1495.

3. Δ. Γκίνη - Β. Μέξια, ἑ.ἀ., ἀρ. 5264.

4. Δ. Γκίνη - Β. Μέξια, ἑ.ἀ., ἀρ. 5275. Ἡ πρώτη ἔκδοσις στὴν ἑλληνικὴν ἔγινε στὴ Λειψία τὸ 1769, βλ. E. m. L e g r a n d, *Bibliographie Hellénique*, τ. II, Paris 1928, ἀρ. 712 (σ. 106-111). Ν. Δελιαλῆ, ἑ.ἀ., ἀρ. 2004.

5. Δ. Γκίνη - Β. Μέξια, ἑ.ἀ., τ. Γ', Ἀθῆναι 1957, ἀρ. 10589. Ν. Δελιαλῆ, ἑ.ἀ., ἀρ. 2466.

καὶ 5. *Ἐπιτάφιος Θωρήνος*, ἥτοι ἀκολουθία τοῦ *Ὁρθρου* τοῦ *Ἁγίου καὶ Μεγάλου Σαββάτου*. Περιέχουσα τὸν ἐν τῷ Τριωδίῳ Κανόνα, τὰ Ἐγκώμια, τὴν ἐν τῷ τέλει Προφητείαν, τὸν Ἀπόστολον κ.τ.λ. Ἐπιμελῶς ἦδη διορθωθείσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ Ἀλεξάνδρου Κωνσταντίνου τοῦ Πελοποννησίου, φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ ἐντιμοτάτου κυρίου Κωνσταντίνου Γ. Ντίγκα τοῦ ἐκ Ναούσης. Εἰς ὕμνον τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν Ταφέντος καὶ Ἀναστάντος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ εἰς εὐχερεστέραν χρῆσιν τῶν ἐν ταῖς Ἁγίαις τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις βουλομένων ψάλλειν αὐτήν. Ἐκδοσις ἔκτη. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτ. Κ. Γκαρμπολᾶ καὶ συντροφίας. ΑΩΝ'-1850¹.

Ὁ Μιλτιάδης Γκαρμπολᾶς καὶ τὰ παιδιά του συνέχισαν τὴν πολύπλευρη δραστηριότητά τους παρὰ τὴ διάλυση τῆς ἐπιχειρήσεώς τους καὶ τὰ πολλὰ ἐμπόδια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἐπειδὴ διατηροῦσαν τὴν ἐλληνικὴ ἰθαγένεια². Δὲν περιορίστηκαν μόνο στὴν ἔκδοση καὶ τὸ ἐμπόριο βιβλίων, ἀλλὰ ἀργότερα, τὸ 1875, ἐξέδωσαν τὴν πρώτη ἐλληνικὴ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης *Φᾶρος τῆς Θεσσαλονίκης*, πού καὶ μὲ τοὺς διαδοχικοὺς τίτλους *Φᾶρος τῆς Μακεδονίας* καὶ *Ἐρμῆς* προσέφερε πολυτίμες ὑπηρεσίες στὸ μακεδονικὸ ἐλληνισμὸ καὶ στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες³.

Δύο χρόνια μετὰ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Γκαρμπολᾶ, τὸ 1852, ἄνοιξε τὸ δεύτερο ἐλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Κυριάκο Γ. Δαρζηλοβίτη. Ἡ καταγωγή τοῦ Δαρζηλοβίτη ἦταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Δαρζήλοβο (σημ. Μεταμόρφωση) τοῦ Βερμίου. Μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ χωριοῦ τους κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821⁴, οἱ Δαρζηλοβίτες κατέφυγαν στὴν Ἑδεσσα, ὅπου τὸ ἄγνωστο σὲ μᾶς πραγματικὸ τους ἐπὶ ὄνομα ἀλλάξε σὲ Δαρζηλοβίτης, ἀπὸ τὸν τόπο καταγωγῆς. Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς καὶ δραστηριότητος τοῦ Κυριάκου μᾶς εἶναι ἄγνωστα. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι σπούδασε δάσκαλος στὴν Ἀθήνα⁵, ὅπου ἄλλωστε συνεργάστηκε μὲ τὴν

1. Δὲν περιέχεται στὴ Βιβλιογραφία Δ. Γκίνι - Β. Μέξια. Βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκῃ τοῦ κ. Π. Κόκκα. Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως Ἀλέξ. Κωνσταντίνου ἦταν γνωστὸς ἐκδότης λειτουργικῶν βιβλίων, ὅπως τῆς *Ἀκολουθίας Νεκρωσίου*, Ἀθήναι 1853 καὶ τῆς *Ἀκολουθίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου Ἀρχιεπισκόπου Μύρωνος καὶ Λυκίας τοῦ Θανατοῦργοῦ*, Ἀθήναι 1861.

2. Ἰ. Μπήτου, Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη, «Λεύκωμα Βορείου Ἑλλάδος Γεωργίας Νένης», τ. 1, Ἀθήναι 1934, σ. 35.

3. Βλ. Ἰ. Μπήτου, ἔ.δ., σ. 31 κς. Ἀλ. Ὁρολογᾶ, Τύπος Θεσσαλονίκης, «Ἀναμνηστικὸς Τόμος Θεσσαλονίκῃ 1912-1962», Θεσσαλονίκῃ 1962, σ. 549.

4. Βλ. Ἰ. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἔκδ. 3η, Θεσσαλονίκῃ 1967, σ. 181.

5. Ὁ I. Snegarov, Solun v balgarskata duhovna kultura, Sofija 1937, σ. 39, παραπέμπει στὸν K. Sapkarev, Njakolko dumi varhu statiiti na g. P. Dra-

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΗΝΟΣ,
ΠΤΟΙ
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΘΡΘΡΟΥ
ΤΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ.

ΠΕΡΙΕΧΟΥΣΑ

*Τὸν τι τῷ Τριφῶν Καρόνα, τὰ Ἐγκώμια, τὴν τι
 τῷ τίλῳ Προφήτῳ, τὸν Ἀπόστολον κ.τ.λ.*

ΕΠΙΜΕΛΩΣ ΠΑΝ ΔΙΟΡΘΩΘΕΙΣΑ

Καὶ ἐκδοθεῖσα

ΠΑΡΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
 ΤΟΥ ΜΕΛΟΠΟΝΗΣΙΟΥ,

ΦΙΛΟΤΙΜΩ ΔΑΠΑΝῇ ΤΟΥ ΕΝΤΙΜΟΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΝΤΙΚΑ
 ΤΟΥ ΕΚ ΛΑΟΥΣΗΣ.

Εἰς Ἱερὸν τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν Ταφέντος καὶ Ἀναστάντος ΧΡΙΣΤΟΥ
 τοῦ ΘΕΟΥ ἡμῶν, καὶ εἰς εὐχεστέρην χρῆσιν τῶν ἐν ταῖς
 Ἀγίαις τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις βουλευμένων ψάλλειν αὐτήν.

.....
 ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ.

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚῃ,

ΤΥΠΟΙΣ ΜΙΑΤ. Κ. ΓΚΑΡΠΟΛΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΡΟΦΙΑΣ.

ΑΠ' 1850.

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου,
 στήν ἔκδοσιν τοῦ Μ. Γκαρμπολά

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ
ΣΤΟΙΧ. ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ.
 ΤΑ ΜΕΝ ΣΥΛΛΕΧΘΕΝΤΑ ΤΑ ΔΕ ΣΥΝΤΑΧΘΕΝΤΑ
 ΥΠΟ **Ι. Π. Κ.**
 Πρὸς χρῆσιν τῶν Διμοστικῶν Σχολείων.
 ΠΕΡΙΟΔΟΥ Α. ΤΜΗΜΑ Α.
Περιέχον τὴν Πολιτικὴν Γεωγραφίαν.

Μετατυπωθεῖσα ἐκ τῶ βίβλιον,
 Δαπάνη
Κ. ΔΑΡΖΗΛΟΒΙΤΟΥ.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ,
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Κ. ΔΑΡΖΗΛΟΒΙΤΟΥ.
 Ἐπιμελεῖς Σπ. Αὐλοῦτος.
Ἐκδόσις μοναχός.
Ἐκδόσις μοναχός.
 1855.

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου τῶν Γεωγραφίας Στοιχειωδῶν Μαθημάτων
 στὴν πρώτη ἔκδοσιν τοῦ Κ. Δαρζηλοβίτη

ἐπιχειρήση τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρμπολᾶ, ἐκδίδοντας στὰ 1840 ἓνα διδακτικό ἐγχειρίδιο τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς ¹. Ἐπιστρέφοντας στὴ Μακεδονία ² ἴδρυσε τὸ τυπογραφεῖο τοῦ στὰ 1852 καὶ χρησιμοποιοῦσε τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς τύπου τυπογραφικά στοιχεῖα μὲ τοῦ Μιλτιάδη Γκαρμπολᾶ. Μιὰ καὶ εἶναι γνωστοὶ οἱ δεσμοὶ τοῦ Δαρζηλοβίτη μὲ τὶς ἐκδοτικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν Γκαρμπολάδων, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι οἱ τυπογραφικὲς ἐγκαταστάσεις τοῦ Μιλτιάδη Γκαρμπολᾶ δόθηκαν στὸν Κυριάκο.

Στὸ δεύτερο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τυπώθηκαν σὲ διάστημα ἐπτὰ χρόνων, μέχρι τὸ 1858, δώδεκα τουλάχιστο ἑλληνικὰ βιβλία: 1. *Ἀλφαβητάριον Γαλλικὸν περιέχον Κανόνας περὶ προφορᾶς, Ἀναγνωσμάτιον καὶ Λεξικὸν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ λέξεων*. Ὑπὸ Ζ. Α. Μ. Ἐκδοσις Τρίτη ἐπιδιορθωμένη. Ἐκδοθὲν Δαπάνη Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐν Θεσσαλονίκη, τυπογραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου. 1852. Σχ. 8ο, σ. 47 ³. 2. *Ἠθικὴ* ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κ. Μ. Κούμα. Ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας κατὰ τὸ 1819. Νῦν δὲ μετατυπωθεῖσα ἀπαρallάκτως ἐγκρίσει τῆς ἀρμοδίας ἀρχῆς. Δαπάνη Κυρ. Δαρζηλοβίτου. - «Ἀποθέμενοι πᾶσαν ρυπαρίαν... τὰς ψυχὰς ἡμῶν» Ἰακώβου Ἐπιστ. Κεφ. Α' 21. - Θεσσαλονίκη, τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. 1852. Σχ. 8ο, σ. 96 ⁴. 3. *Πρακτικὴ Ἀριθμητικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητεούντων εἰς τὴν Ἑλλην. σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος*. Ὑπὸ Χ. Βάφα. Ἐτι μᾶλλον ἐπιδιορθωμένη ἐκδίδεται τὸ πέμπτον διὰ Δαπάνης Κ. Δαρζηλοβίτου. - «Φέρε λάβωμεν... καὶ λογισμὸν» (Πλάτ. Πολιτ. Βιβλ. ζ') - Ἐν Θεσσαλονίκη, Τυπογραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου. 1852. Σχ. 8ο, σ. 80 + 1 ἄ. ἄ. ⁵. 4. *Ἀκολοθία τῆς ὁσίας μυροβλύτιδος καὶ θαυματουργοῦ Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκη*. Μετατυπωθεῖσα συνεργεῖα μὲν καὶ ἐπιμελεῖα τῶν κυρίων

ganova i pr., MSBNU, τ. II, σ. 348, ποὺ θεωρεῖ βέβαιον ὅτι ὁ Κυρ. Δαρζηλοβίτης ἦταν ὑπότροφος στὴν Ἀθήνα.

1. *Σύντομος Γραμματικὴ τῶν Παίδων ἢ Περιλήψις τῶν κυριωτέρων κανόνων τῆς Γραμματικῆς* ὑπὸ Κυριάκου Γ. Δαρζηλοβίτου. - Παῦσε νιέ μου... τῆς γνώσεως. Παροιμ. Θ', 27. Ἐν Ἀθῆναις, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀ. Γκαρμπολᾶ. 1846. Σχ. 8ο, σ. 24.

2. Στὴν ἐφημερίδα τοῦ Βελιγραδίου *Dunavskij Lebed* (Δουναβικὸς Κύκνος), ἀρ. φύλ. 9 τῆς 8 Νοεμβρίου 1860, σ. 3, ὁ Κυρ. Δαρζηλοβίτης γράφει μεταξὺ ἄλλων ὅτι ἐγκαταστάθηκε στὴ Θεσσαλονίκη πρὶν δέκα χρόνια, βλ. I. Snegarov, ἑ.ἄ., σ. 39. Ὁ Δαρζηλοβίτης ἀνῆκε στὴ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ *Dunavskij Lebed*, βλ. M. Stojanov, *Balgarska Vazroždenska knižina. Analitičen repertoar na balgarskite knigi i periodični izdanijsa, 1806-1878*, τ. I, Sofija 1957, σ. 438.

3. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., τ. Β', Ἀθῆναι 1941, ἀρ. 5625. Ἡ ἐκδοσις Θεσσαλονίκης ἦταν ἀνατύπωση τῆς τρίτης ἐκδόσεως, Ἀθῆναι 1849. Ἡ πρώτη ἐκδοσις ἐγινε στὴν Ἀθήνα τὸ 1846.

4. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., ἀρ. 5702.

5. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., ἀρ. 5819.

ἐπιτρόπων Μ. Ἀθανασίου καὶ Π. Παπαδοπούλου, καὶ ζήλῳ τῶν ἱερέων τοῦ ναοῦ τῆς ὁσίας Σακελλίων Θεσσαλον. καὶ Πέτρου ἐφημερίου, Δαπάνη δὲ τῶν φιλοχρίστων καὶ εὐσεβῶν Χριστιανῶν. Ἐν Θεσσαλονίκῃ. Τυπογραφεῖον Κυριάκου Δαρζηλοβίτου. 1853. Σχ. 8ο, σ. 83¹. 5. *Ἡ ἱατρικὴ ἐν ἐλ-
λείψει ἱατροῦ*. Ὑπὸ Σ. Σαμαρτζίδου ἱατροῦ. Κατ' ἐγκρίσιν τῆς ἀρμοδίας Ἀρχῆς. Θεσσαλονίκη, Τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. (Ὁδὸς Σουλτανιέ). Ἐπι-
μελεία Σπ. Αὐλονίτου. 1853. Σχ. 8ο, σ. 1 ᾱ. ἄ. + γ' + 7 + 111². 6. Βόλνεϋ, *Φυσικὸς Νόμος ἢ φυσικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἡθικῆς*. Μεταφρασθεὶς παρὰ Κωνσταν-
τίνου Πεντεδέκα. Ἐκδοθεὶς δὲ τὸ δεύτερον ὑπὸ Κ. Δαρζηλοβίτου, δαπάνη
τῶν Κυρίων συνδρομητῶν. (Ἐγκρίσει τῆς Ἀρμοδίας Ἀρχῆς). - «Ἰσότης
... παραγωγαὶ αὐτῶν». Βόλνεϋ, Φυσικὸς Νόμ. Κεφ. ΙΑ' - Ἐν Θεσσαλο-
νίκῃ, Τυπογραφ. Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐπιμελ. Σπ. Αὐλονίτου. 1854. Σχ. 16ο,
σ. 93 + 2 ᾱ. ἄ.³. 7. *Πρώτη τροφὴ τοῦ ὄντιος ἀνθρωπίνου νοός*, συγγραφεῖσα
γερμανιστὶ παρὰ Καρόλου Τραϋγόττου Θείμῃ, καὶ μεταφρασθεῖσα παρὰ
Γ. Γενναδίου, Πρὸς χρῆσιν τῶν ἀπανταχοῦ Σχολείων. Ἦδη δὲ μετατυπω-
θεῖσα ἀπαραλ[λ]άκτως κατὰ τὴν τελευταίαν Στερεότυπον ἔκδοσιν Διὰ δαπά-
νης Κ. Δαρζηλοβίτου. (Ἐγκρίσει τῆς Ἀρμοδίας Ἀρχῆς). Θεσσαλονίκη,
Τυπογραφ. Κ. Δαρζηλοβίτου (Ὁδὸς Σουλτανιέ). Ἐπιμελεία Σπ. Αὐλονίτου.
1854. Σχ. 8ο, σ. 96⁴. 8. *Γεωγραφίας Στοιχ. Μαθήματα*, τὰ μὲν συλλεχθέντα
τὰ δὲ συνταχθέντα Ὑπὸ Ι. Π. Κ., Πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων.
Περιοδου Α'. Τμῆμα Α'. Περιέχον τὴν Πολιτικὴν Γεωγραφίαν. Μετατυ-
πωθεῖσα ἐπὶ τὸ βέλτιον. Δαπάνη Κ. Δαρζηλοβίτου. Θεσσαλονίκη, Τυπο-
γραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου, Ἐπιμελεία Σπ. Αὐλονίτου. 1855. Σχ. 16ο, σ. 96⁵.
9. *Γεωγραφίας Στοιχ. Μαθήματα*, τὰ μὲν συλλεχθέντα τὰ δὲ συνταχθέντα
Ὑπὸ Ι. Π. Κ., Πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Περιοδου Α'. Τμῆμα
Α'. Περιέχον τὴν Πολιτικὴν Γεωγραφίαν. Μετατύπωσις τετάρτη εἰς τὸ
βέλτιον, Ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Κ. Δαρζηλοβίτου. Ὁδὸς

1. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., ἀρ. 5887. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἔγινε τὸ 1731 στὴ
Μοσχόπολη «... ἐπιμελεία καὶ δαπάνη τῶν Κυρίων Θεολόγῃ ἱερέως καὶ Ριζοῦ Γεωρ-
γίου, διὰ ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν... διορθωθείσα δὲ ὡς ἐφικτόν, παρὰ τοῦ αἰδεσιμω-
τάτου καὶ λογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κύρ, κύρ Γρηγορίου Μοσχοπολίτου», βλ. E. m.
Legrand, ἑ.ἄ., τ. Ι, Paris 1918, ἀρ. 204 (σ. 235-236).

2. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., ἀρ. 5980.

3. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., ἀρ. 6192. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἔγινε στὴν Αἴγινα
ἀπὸ τὴν «Ἐθνικὴ Τυπογραφία» τὸ 1828.

4. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., ἀρ. 6327.

5. Δὲν περιέχεται στὴ Βιβλιογραφία Δ. Γκίνη - Β. Μέξα. Ὑπάρχει στὴ
βιβλιοθήκῃ τοῦ κ. Π. Κόκκα. Ἡ πρώτη ἔκδοσις τῆς Γεωγραφίας ἔγινε στὴν Ἀθήνα τὸ
1839 καὶ ὡς τὸ 1856 κυκλοφόρησαν δέκα ἐκδόσεις καὶ τρεῖς ἀναθεωρήσεις. Ὁ Ι. Π. Κ.
ἦταν ὁ ἱ. Π. Κοκκῶνης, ἐκπαιδευτικὸς καὶ συγγραφεὺς ἀρκετῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων.

«Σουλτανιέ», Ἀριθμὸς 155. 1856. Δι' ἐπιμελείας Πανταζῆ Χ. Γαμβρίσσου. Σχ. 160, σ. 96¹. 10. *Ἱστορικὴ περιλήψις τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου* φιλοπονηθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου Χριστοδούλου Θεταλομάγγνητος. Πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων — «Ἐρευνᾶτε... περὶ ἐμοῦ». Ἰωάν. Κεφ. Ε', λθ'. — Θεσσαλονίκη, Τύποις καὶ ἀναλώμασι Κ. Δαρζηλοβίτου. 1857. Σχ. 80, σ. 64². 11. *Ἐγχειρίδιον Χριστιανικόν, Περιέχον Σύντομον ἐξήγησιν τοῦ Θείου Ναοῦ, τῶν ἐν αὐτῷ ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων, τῶν συνήθων ἀκολουθιῶν τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας, καὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἐρανισθὲν ἐκ διαφόρων Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων ὑπὸ Δ. Ν. Δαρβάρεως. Μετατύπωσις Πρώτη Κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις ἑκτὴν ἑκδοσιν. Ἐπιδιορθωμένη μετὰ προσθήκης Γραφικῶν ὑποσημειώσεων καὶ τινῶν ἄλλων ἐπαυξήσεων. Ἐν Θεσσαλονίκῃ Τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. Ὁδὸς Σουλτανιέ, Ἀριθ. 155. Ἐπιμελεία Πανταζῆ Χ. Γαμβρίσσου. Εὐρίσκεται ἐν τῷ Βιβλιοπωλείῳ Κ. Δαρζηλοβίτου ἐν ὁδῷ Σουλτανιέ, Ἀριθ. 155 (Τιμᾶται παρ. 80). 1858. Σχ. 160, σ. 52³. 12. *Ἱστορία χρονικὴ περιέχουσα ἅπασαν τὴν κοσμοποιίαν. Καὶ διεξιούσα κατ' ἐπιτομὴν περὶ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, περὶ τοῦ Φωτὸς αὐτοῦ, καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ὑπὸ Θεοῦ δημιουργηθέντων ἐν ἡμέραις ἑξ' περὶ τε τῆς πλάσεως τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὔας καὶ τῶν λοιπῶν καθεξῆς, θεολογικῶς πως καὶ φυσικῶς. Συντεθεῖσα μὲν ποτε παρὰ τοῦ ἀοιδίμου καὶ ἀειμνήστου Μιχαὴλ Γλυκᾶ τοῦ ἐκ τῆς νήσου Κερκύρας. Φιλοπόνως δὲ ἐπεξεργασθεῖσα, καὶ ἐπιμελῶς διορθωθείσα καὶ διαιρεθεῖσα εἰς κεφάλαια τεσσαράκοντα καὶ τρία ὑπὸ Χριστοδοῦλου Εὐθυμιάδου Ὀλυμπίου. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδίδεται πρὸς χρῆσιν ἑκάστου φιλομούσου, καὶ φιλομαθοῦς ἀναγνώστου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐπιμελεία Πανταζῆ Χ. Γαμβρίσσου. 1858. Σχ. 80 μικρό, σ. ιδ' + 2 ἄ. ἄ. + 208⁴.**

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δώδεκα αὐτὰ ἑλληνικά βιβλία, στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Δαρζηλοβίτη τυπώθηκε καὶ ἓνα βουλγαρικό⁵. Εἶναι τὸ μεταφρασμένο στὰ

1. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., τ. Γ', Ἀθήναι 1957, ἀρ. 6874.

2. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., ἀρ. 7243. Ἡ πρώτη ἑκδοσις ἐγίνε στὴν Ἀθήναι τὸ 1840.

3. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., ἀρ. 7502.

4. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἑ.ἄ., ἀρ. 7585. Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Α', Πετρούπολις 1891, σ. 387. Ν. Δελιαλῆ, ἑ.ἄ., ἀρ. 430.

5. О. I. Snegarov, ἑ.ἄ., σ. 30, θεωρεῖ πιθανὴν τὴν ἑκδοσὴν καὶ δευτέρου βουλγαρικοῦ βιβλίου, μὲ ἑλληνικά τυπογραφικά στοιχεῖα, τοῦ *Κανόναμε ζα σέлата Μπίτωλσκι σάνκι ζάκον ζα τζιφλιγάρите ι τζιφτζιοите στο септ пот пбела Мπίтолска*, ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο Δαρζηλοβίτη. Βλ. L. Miletič, *Edin dokument ot parvoto vreme na Tanzimata*, «Sbornik Narodni Umotvorenija», Nauka i Knizina», XV (1898), σ. 357 κέ.

βουλγαρικά από τὸν ἀρχιμανδρίτη Pavel Bozigtrobski¹ (δηλ. 'Αγιοταφίτη) ἀπὸ τὸ χωριὸ Κονίκοβο (σημ. Δυτικό, παλ. Στίβα) τῆς περιοχῆς 'Εδέσσης «Εὐαγγέλιο τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τυπωμένο τώρα καὶ πάλι στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα, γιὰ κάθε Κυριακὴ διαδοχικὰ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ χρόνου. Μεταφρασμένο καὶ διορθωμένο ἀπὸ μένα, τὸν ἱερομόναχο Πάβελ, πρωτοσύγκελο τοῦ Παναγίου Τάφου, γεννημένο στὸ χωριὸ Κονίκοβο τῆς 'Επισκοπῆς 'Εδέσσης. Θεσσαλονίκη. Τυπογραφεῖο Κυριακοῦ Δαρζηδέν. 1852» (μτφρ. τοῦ ἐξωφύλλου ἀπὸ τὰ βουλγαρικά). Τὸ Εὐαγγέλιο αὐτὸ, γνωστὸ ὡς Konikovsko Evangelie, εἶναι τυπωμένο μετ' ἑλληνικὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ὄχι σλαβικά, ὅπως δείχνει καὶ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιο, κεφ. Κ, 19: «Μπесе δότζκανα νὰ τόα δὲν πράβνιουτ οὐτ σέδμητζατα, ἡ μπέα βραττηε ζατφορένη, τάμου δέκα μπέα οὐτζενήτζοιτε σωμπράνη ζαρδι στράχουτ Ἰουδαίτζκη, δουιδὲ Ἰησοῦς, ἡ ζαστανὰ ποῦ σρέδε, ἡ βέλε νὰ νῆχ, μῆρ νὰ βᾶς. Ἡ κὰ καζὰ βᾶα λακαρδία, μοῦ πουκαζὰ ράτζειτέ μου ἡ ρεμπροτού μου, ἡ οὐτζενήτζοιτε σὰ ζαραδουβᾶα κὰ βεῖδωα Γόσπουδα»². Ὅπως διαπιστώνουμε, τὸ βουλγαρικό κείμενο ὄχι μόνο εἶναι γραμμένο μετ' ἑλληνικὸ ἀλφάβητο, ἀλλὰ καὶ μετ' οὓς ὀρθογραφικούς κανόνες τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς καὶ αὐτὸ γίνεται στίς παραμονὲς τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Βουλγαρικῆς 'Εξαρχίας. Τὸ φαινόμενο ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι μοναδικό. Πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1852, ποῦ τυπώθηκε τὸ Konikovsko Evangelie πολυάριθμα βουλγαρικά κείμενα, λόγια καὶ λαϊκά, γράφονται ἢ τυπώνονται μετ' ἑλληνικὸ ἀλφάβητο³, γιατί

1. Βλ. Α. Stoilov, Balgarski knižovnici, Sofija 1922, τ. I, σ. 28-30.

2. Βλ. J. Ivanov, Balgarski starini iz Makedonija, Sofija 1931, σ. 183.

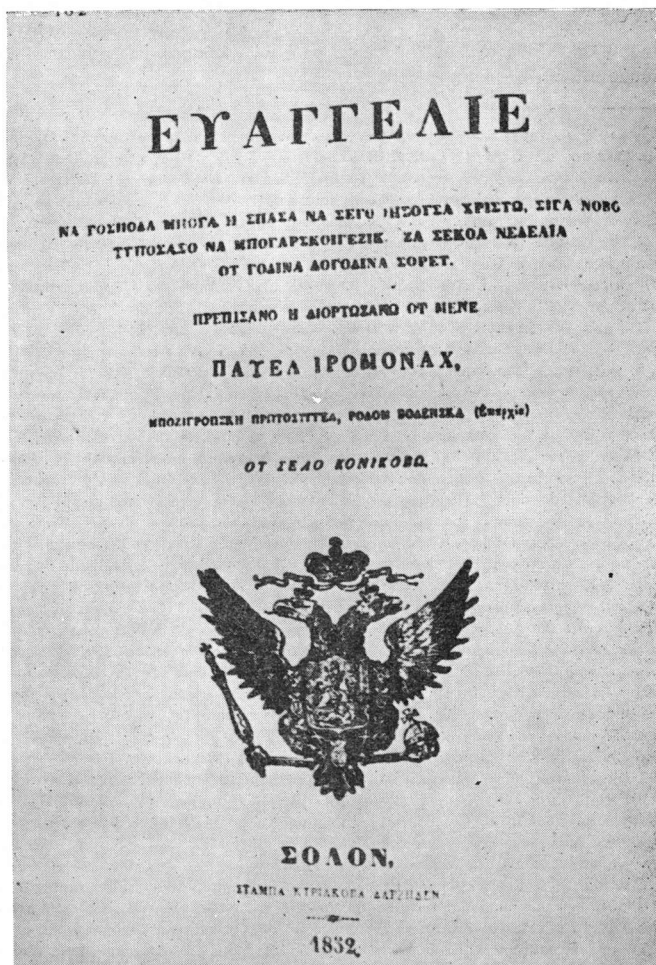
3. Παρόμοια γνωστά κείμενα μετ' ἑλληνικὸ ἀλφάβητο εἶναι τὰ ἀκόλουθα, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείουμε καὶ τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων: 1) *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία περιέχουσα Λεξικὸν τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων, ἥτοι τῆς ἀπλῆς ρωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισίᾳ βλαχικῆς, τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς ἀλβανικῆς. Συντεθεισὰ . . . παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου διδασκάλου, οἰκονόμου καὶ ἱεροκήρυκος Κυρίου Δανιὴλ τοῦ ἐκ Μοσχολέως*. Ἡ πληρέστερη κριτικὴ ἐκδόσις τοῦ σλαβικοῦ κειμένου ἐξῆνε ἀπὸ τὸν V. Pogorelov, «Sbornik», XVII, 11, Sofija 1925, σ. 3-48. 2) *Δοκίμιον περὶ πλησιεστάτης συγγενείας τῆς Σλαβονοροσσικῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἑλληνικὴν, ὅπου τὸ σοφὸν Οἰκονόμον Κωνσταντίνον τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, ἐν Πετροπόλει 1828, ὅπου περιέχονται στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα τὸ Πάτερ ἡμῶν καὶ ἄλλα κείμενα*. Τὸ Πάτερ ἡμῶν ἐξαναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν P. Draganov, «Izvestija Otdelenija Russkogo Jazika i Slovenosti», X, 1, σ. 330. 3) Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν *Δαμασκηνὸν Στουδίτην*, μεταφρασμένα στὸ σλαβικὸ ἰδίωμα τοῦ Marnae Ροδόπης στὰ 1859 καὶ γραμμένα στὴν ἑλληνικὴ γραφὴ ἀπὸ τὸν Kiriak Konstantinov. Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν γιό του H. Konstantinov («Sbornik Narodni Umotvorenija, κτλ.», τ. I-II (1889-1890), σ. 134-156 καὶ 269-285. 4) *Τὸ Εὐαγγελεῖο τοῦ χωριοῦ Tarlis* (σημ. Βαθύτοπος) τῆς περιοχῆς Νευροκοπίου, συντεταγμένο . . . διὰ χειρὸς τοῦ Δημητρίου Στοῦλιδου, παιδαγωγὸ ἐκ κόμης Ταρληφ-

πολλοὶ σλαβόφωνοι δὲν γνώριζαν τὴν κυριλλικὴ ἀλλὰ μόνο τὴν ἑλληνικὴ γραφὴ καὶ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται καὶ σὲ ἄλλες γλώσσες, ὅπως σὲ τουρκικὰ ἀκόμα κείμενα ¹.

ζίου ἐν ἔτησιν 1861, Σεπτεμβρίου. Μεταγραμματισμένο στὸ κυριλλικὸ ἀλφάβητο δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν L. Miletič, Balgarski starini, τ. VI, Sofija 1920, σ. 71-176, μαζί μὲ γλωσσικὴ εἰσαγωγὴ καὶ λεξικὸ. 5) Τὸ *Εὐαγγέλιο τῆς Κουλακιάς* (Kolakijsko Evan-gelie), μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Εὐστάθιο Κυπριάδῃ τὸ 1863, σὲ δύο χειρόγραφα. Τὸ πρῶ-το ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ τὸν L. Miletič, ἑ.ἀ., σ. 5 καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὸν J. Ivanov, ἑ.ἀ., σ. 195-198. Βλ. A. Mazon - A. Vaillant, L'Evangélique de Kolakia. Un parler slave du Bas-Vardar, Paris 1938. 6) *Πέσνι ι Περιάζνιτσι* (= Τραγοῦδια καὶ Παραμῦθια) τοῦ χωριοῦ Βρόντια Σερρών ἀπὸ τὸν Δημήτριο Μιχάλη, στὰ 1868. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν St. Romanski, «Makedonski Pregled», τ. IV, 3, σ. 110-153 καὶ 4, σ. 107-120. 7) *Τετράδιόν μου, τοῦ πάπα Ἰωάννου ἀπὸ χωριοῦ Βουσωκά* τοῦ 1868, βλ. J. Ivanov, ἑ.ἀ., σ. 203-205. Τοῦ ἰδίου, Un parler bul-gare archaïque, «Revue des Etudes Slaves», τ. II, (1922), σ. 86-103. 8) Τρεῖς χειρόγραφες ἀνθολογίαι θρησκευτικῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἠθικῶν καὶ ἱατρικῶν συμβουλῶν, συντε-ταγμένες τὸ 1870 στὸ ἴδιωμα τῆς Ἀχρίδας ἀπὸ τὸν Ion S negarov. Δημοσιεύθη-καν ἀπὸ τὸν γιό του, καθηγητὴ Ivan S negarov, «Makedonski Pregled», τ. I, 4, σ. 67-84 καὶ 5-6, σ. 23-34. 9) Ἐπιστολὴ τῶν προεστῶν τοῦ χωριοῦ Boboštica τῆς Ν. Ἀλβα-νίας πρὸς τὸν ἔξαρχο Ἀνθίμο, ἀπὸ 26 Ὀκτωβρίου 1873, βλ. I. S negarov, «Mak-edonski Pregled», τ. IX, I, (1934), σ. 1-16 μαζί μὲ γλωσσολογικὴ μελέτη τοῦ L. Miletič, σ. 17-30. 10) Ἀποσπασμα προσφωνήσεως τοῦ δασκάλου τοῦ χωριοῦ Boboštica D. Canco τὸ 1874. Τὸ κείμενο δημοσιεύθηκε μὲ λατινικὴ γραφὴ καὶ γαλλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν A. Mazon στὸν τόμο Documents, Contes et Chansons slaves de l'Albanie du Sud, Paris 1936, σ. 108-113. 11) Ἀποσπάσματα τῶν ἐτῶν 1870-1880 τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Bo-boštica. Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν A. Mazon, ἑ.ἀ., σ. 114-144. 12) Ὁ ἐπιτάφιος θρήνος, ἦτοι ἡ Ἀπολυθία τοῦ ὁσίου τοῦ Ἁγίου καὶ Μεγάλου Σαββάτου, ὁ Ἐσπερινὸς τῆς Ἁγί-ας καὶ Μεγάλης Κοριακῆς τοῦ Πάσχα μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου του εἰς διαφόρους γλώσσας, Θεσσαλονίκη 1883. Τὸ βουλγαρικὸ τμῆμα δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν P. Draganov στὴν «Izvestija Otdelenija Russkogo Jazika i Slovenesti», τ. X, 1, σ. 332. 13) Ἀνθολο-γία θρησκευτικῶν ὁμιλιῶν τῶν ἐτῶν 1888-1890 ἀπὸ τὸ χωριὸ Τεσνο τοῦ Νευροκοπίου. Στὶς 726 σελίδες τοῦ χειρογράφου περιέχονται 56 ὁμιλίαι. Σχετικὴ μελέτὴ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν K. Mirčev, «Makedonski Pregled», τ. VII (1932), 2-3, σ. 149-186.

Παρόμοια κείμενα δημοσιεύθηκαν στὶς βουλγαρικὲς ἐφημερίδες τῆς Κωνσταντι-νουπόλεως *Carigradski Vestnik* (1848-1862), βλ. M. Stojanov, ἑ.ἀ., σ. 434, καὶ *Makedonija* (1866-1872), βλ. M. Stojanov, ἑ.ἀ., σ. 445 καὶ J. Lampsidis, Tekstove na gracki ezik v vestnik Makedonija 1866-1872 god., Sofija 1959. Γιά τὸν Κανοναμὲ ζα σέλατα Μπίτωλσκοι, βλ. παραπάνω σ. 245, σημ. 5.

1. Βλ. S. Salaville - E. Dallegio, Karamanlidika. Bibliographie ana-lytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, τ. I, 1584-1850, Athè-nes 1958. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐκδήλωση μιᾶς γενικότερης κινήσεως, ποὺ θά ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ ἀποσαρηνισθῇ. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς Καρα-μανλίδες παρόμοια κείμενα ἐκδίδουν οἱ Κουτσόβλαχοι, οἱ ὀρθόδοξοι Ἀλβανοὶ, οἱ Ρου-μάνοι τῆς Βεσσαρβίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, οἱ Bazarjane Τάταροι τῆς Κριμαίας, οἱ Γκαγκαούζοι τῆς Μαύρης Θάλασσας, οἱ Βαρδαριώτες Τούρκοι καὶ οἱ τουρκόφωνοι

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ μεταφρασμένου ἀπὸ τὸν P. Bozigrabski
στὰ βουλγαρικὰ Ἐδαγγελίου

Τὸ Konikovsko Evangelie ὑπῆρξε ἡ βάση στὴν ὁποία στηρίχθηκε ὁ βουλγαρικός¹, τελευταῖα δὲ καὶ ὁ «μακεδονικός»², χαρακτήρας τοῦ τυπογραφείου Δαρζηλοβίτη. Ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ ἀρχιμανδρίτης Pavel Bozigtrobski παρότρυνε τὸν Κυριάκο καὶ τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο νὰ ἱδρῦσουν βουλγαρικὸ τυπογραφεῖο στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα καὶ ὅτι ἡ χρησιμοποίησις ἑλληνικῶν τυπογραφικῶν στοιχείων καὶ ὄχι σλαβικῶν ὀφείλεται σὲ ἀντίδραση τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πνευματικῆς ἡγεσίας τῆς Θεσσαλονίκης³ ἢ σὲ ἔλλειψη σλαβικῶν στοιχείων στὴ διεθνῇ ἀγορά⁴. Τὰ ἐπιχειρήματα ὅμως αὐτά, νομίζω, δὲν εἶναι οὔτε σοβαρά οὔτε καλὸπιστα. Σὺγχρονα μὲ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Δαρζηλοβίτη ὑπάρχουν μερικὰ βουλγαρικά τυπογραφεῖα στὴν Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία⁵ καὶ δὲν

τῆς Θράκης. Ἐπίσης οἱ Ἀραβες καὶ οἱ Κόπτες συχνὰ ἔγραφαν τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Ὅπως παρατηροῦν οἱ A. Mazon καὶ A. Vailant, στὴν τόσο ἀξιόλογη μελέτη τους, ἑ.ἀ., σ. 13, δὲ μπορούμε νὰ δώσουμε ἀπόλυτα ἱκανοποιητικὴ λύση στὸ φαινόμενο αὐτό, μιά καὶ δὲν ἔχουμε ἀκόμη πλήρη βιβλιογραφία καὶ συγκριτικὲς μελέτες τῶν διαφόρων φιλολογιῶν. Πάντως, νομίζω, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γραφὴ ἔπαιξε στὴν Ἀνατολὴ ρόλο σχεδὸν ἀνάλογο μὲ τὴ λατινικὴ στὴ Δ. Εὐρώπῃ.

1. J. Ivanov, Balgarite v Makedonija, Sofija 1915, σ. 142. Τοῦ ἰδίου, La question macédonienne, Paris 1920, σ. 86. S. Kutinčev, Pečatarstvo v Balgarija do osvoboždenieto, Sofija 1920, σ. 87-88. S. Radev, Makedonija i balgarskoto vazraždanje v XIX vek, Sofija 1927, σ. 301 κέ. D. Mirčev, Balgarskata kniga v Makedonija, «ἀναμνηστικός τόμος Sbornik Solun», Sofija 1934, σ. 162 κέ. H. R. Antov, Parvata balgarska pečatnica v Solun, «ἀναμνηστικός τόμος Sbornik Solun», Sofija 1934, σ. 313.

Μόνο, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, ὁ I. Snegarov, ἑ.ἀ., σ. 30, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Δαρζηλοβίτης ἱδρυσε ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο. Αὐτὸ ἀλλῶστε, ὁμολογοῦσε καὶ ὁ Δαρζηλοβίτης στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν ἐφημερίδα Dunavskij Lebed, ἑ.ἀ. σ. 243, σμ. 2.

2. H. Polenakovik, Stranici od Makedonskata kniževnost, Skopje 1952, σ. 129. D. Vlahov, Makedonija, momenti od istorijata na Makedonskiot narod, Skopje 1950, σ. 103. D. Zografski - G. Abaciev - A. Mitrev - M. Keramidčiev, Egejska Makedonija vo našata nacionalna istorija, Skopje 1951, σ. 108 κέ.

3. J. Ivanov, ἑ.ἀ., σ. 86. D. Vlahov, ἑ.ἀ., σ. 103.

4. Βλ. τὴν ἐπίσημη ἐκδόσις τοῦ βουλγαρικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν: La question bulgare et les états balkaniques, Sofia 1919, σ. 293.

5. Τὸ πρῶτο βουλγαρικὸ τυπογραφεῖο ἱδρύθηκε τὸ 1838 στὴ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τὸν Hadži-Teodosij Sinaitski καὶ ἔκλεισε τὸ 1841, κατεστραμμένο ἀπὸ πυρκαϊά. Τὸ 1828 ὁ Nikola Karastojanov ἀνοίξε ἓνα πρωτόγονο τυπογραφεῖο στὴν πατρίδα του Σαμοκόβι, ἀλλὰ ἄρχισε τὴ λειτουργία του μόλις τὸ 1846. Μεταξὺ τοῦ 1843 μὲ 1844 ἱδρύθηκαν τρία τυπογραφεῖα στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ 1847 τέταρτο ἀπὸ τὸν Ivan Bogorov. Βλ. D. Mirčev, ἑ.ἀ., σ. 162 κέ. H. R. Antov, ἑ.ἀ., σ. 313 κέ. M. Stojanov, ἑ.ἀ., σ. 505 κέ. Δ. Πετροπούλου, Πνευματικὲς σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων τὸν ΙΘ' αἰῶνα, Ἀθήναι 1954 (β' ἐκδ. φωτοτυπίας, Ἀθήναι 1968), σ. 11. B. Penen,

ήταν ἄρα δυνατό ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἡ ἑλληνικὴ πνευματικὴ ἡγεσία νὰ στρέψουν ὅλην τὴν ἀντίδραση μόνον ἐναντίον τοῦ Δαρζηλοβίτη. Καὶ ἡ ὑπαρξὴ σλαβικῶν τυπογραφείων στὰ Βαλκάνια καὶ κυρίως στὶς σλαβικὲς χώρες τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Εὐρώπης δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἔλλειψη σλαβικῶν στοιχείων στὴν ἀγορά. Ἐκτὸς αὐτῶν ὁ Δαρζηλοβίτης μέσα σὲ λίγα χρόνια τύπωσε ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα βιβλίο στὰ βουλγαρικά, ἀποκλειστικά καὶ μόνο ἑλληνικά βιβλία, μὲ ἰδιαίτερη προτίμηση στὴν ἐπανεκδόση διδακτικῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων. Ἴσως ὑποστηριχθῇ ὅτι ὁ Δαρζηλοβίτης, σὰν ἐξυπνος ἔμπορος, τύπωνε μόνο ἑλληνικά βιβλία ἀποβλέποντας σὲ ἐκτεταμένη κυκλοφορία καὶ ἐπομένως σὲ μεγαλύτερο κέρδος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ δὲν εἶναι σωστό. Τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Δαρζηλοβίτη πρόσθεσε ἐλάχιστα στὴν πλούσια ἑλληνικὴ πνευματικὴ παραγωγὴ, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ ἀνάγκες τῶν τότε ἀναγεννωμένων Βουλγάρων ἦταν ἐπείγουσες καὶ ἐπιτακτικὲς. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους τὸ τυπογραφεῖο Δαρζηλοβίτη εἶναι ἑλληνικὸ καὶ ὄχι βουλγαρικὸ ἢ, πολὺ περισσότερο, «μακεδονικόν». Αὐτὸ, βέβαια, δὲν ἀποτελεῖ ἀμφισβήτηση τῆς βουλγαρικῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τοῦ Δαρζηλοβίτη. Ὁ ἴδιος ἐργάστηκε γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ χειραφέτηση τῶν Βουλγάρων καὶ τὸ τυπογραφεῖο κλείστηκε ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς τὸ 1858, γιατί ὁ Κυριάκος εἶχε ἀναμιχθῇ σὲ πολιτικὲς κινήσεις στὴν περιοχὴ τοῦ Κιλκίς· καὶ ὁ ἀδελφός του, ἄλλωστε, Κωνσταντῖνος Ἰδρυσσε τὸ 1867 τὸ πρῶτο βουλγαρικὸ σχολεῖο τῆς Θεσσαλονίκης μὲ δασκάλα τὴ θυγατέρα του Slavka Dinkova¹.

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ὁ ἑλληνομαθέστατος² Κυριάκος Δαρζηλο-

Istorija na novata balgarska literatura, t. III, Sofija 1930, σ. 249 κέ. I. Snegarov, Sto godini ot osnovaneto na parvata balgarska pechatnica, Sofija 1939.

1. Βλ. βιβλιογραφία παραπάνω, σ. 248, σημ. 1. Γιὰ τὸ πρῶτο βουλγαρικὸ σχολεῖο Θεσσαλονίκης, βλ. τὶς διάφορες μελέτες στὸν «ἀναμνηστικὸ τόμο Sbornik Solun», Sofija 1934. Ἐπίσης, Παντ. Κοντογιάννη, Ὀλίγα σημειώματα περὶ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ βουλγαρικῆς κοινότητος, ἐφημ. Ἀθηνῶν Ἀγών, φύλ. 509 τῆς 20 Μαΐου 1910, σ. 2, 3 καὶ 510 τῆς 27 Μαΐου 1910, σ. 2, 3.

2. Ὁ I. Snegarov, Solun v balgarskata duhovna kultura, Sofija 1937, σ. 198, δημοσιεύει ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Κυρ. Δαρζηλοβίτη σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα, πρὸς τὸν G. Rakovski, ἀπὸ 29 Ἰουλίου 1860, ὅπου διαβάζουμε: «... ἐπειδὴ ἤρχισα δλίγον ν' ἀναγινώσκω τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν, παρακαλῶ νὰ μοὶ πέμψητε μίαν καλλιγραφίαν (λέπον πίσμον) καὶ βιβλίον τι βοηθητικόν, τὴν δὲ τιμὴν αὐτοῦ θέλω σὰς ἐμβάσει μετὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Κυρ. Παπαγιάννη, ὅστις μετὰ τινες ἡμέρας θά μοὶ πέμψη». Ὁ Κυρ. Δαρζηλοβίτης περιλαμβάνεται στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ Μ. Δήμιτσα, Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς, Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας, Ἀθῆναι 1859, γιὰ δέκα ἀντίτυπα, τοῦ Θ. Ἰ. Κεῖλτς, Ἐπιτομὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας, Ἀθῆναι 1870 (μετάφραση Σπ. Ἀντωνιάδου - Θ. Ἰ. Γιάννου), σ. 105 γιὰ πέντε ἀντίτυπα καὶ στὴ Γενεβιέβη, ἔ.ἀ., σ. 241, σημ. 1.

βίτης ἦταν βαθύτατα ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰ ἑλληνικά γράμματα. Στὴν Ἀθῆνα συνέγραψε καὶ τύπωσε ἑλληνικὴ γραμματικὴ γιὰ τοὺς μαθητές. Στὴ Θεσσαλονικὴ ἀνέλαβε μὲ δικές του ἀποκλειστικὰ δαπάνες, καὶ ὄχι τῶν συγγαμφέων, τὴν ἐκτύπωση καὶ κυκλοφορία ἑλληνικῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων, σὰν τὸ *Γεωγραφίας Στοιχ(εῖωδ) Μαθήματα* (δύο ἐκδόσεις), ὅπου στὸν πρόλογο ἐξυμνεῖται ἡ «ὁμογενὴς ἡμῶν νεολαία» καὶ οἱ «φιλομαθεῖς ὁμογενεῖς», ἀναφέρεται ὅτι ἡ Τουρκία κατοικεῖται ἀπὸ Τούρκους, Γραικοὺς, Ἀρμενίους καὶ Ἰουδαίους (σ. 38), μνημονεύονται οἱ Ἀλβανοὶ καὶ ἡ Σερβία (σ. 30), ἐνῶ ἡ Βουλγαρία, καὶ μόνο ἡ σημερινὴ Βόρεια, ἀναφέρεται ἀπλῶς καὶ μόνο ὡς ἔννοια γεωγραφικὴ καὶ οἱ Βούλγαροι δὲν μνημονεύονται καθόλου. Ὁ Κυριάκος Δαρζηλοβίτης, ἂν καὶ Βούλγαρος στὴν ἐθνικὴ συνείδηση, ἀνήκει στὶς τόσο συχνὲς στὴ βουλγαρικὴ ἀναγέννηση μορφές πού τὸ φιλολογικὸ τοῦς ἔργο ἀνήκει στὴν ἑλληνικὴ καὶ ὄχι στὴ βουλγαρικὴ γραμματολογία.

Μετὰ τὸ Δαρζηλοβίτη ὁ Νικόλαος Βαγλαμαλῆς ἱδρύσε στὰ 1868 τὸ τρίτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ τὴν ἐπωνυμία *Μακεδονία* καὶ ἀργότερα *Ἐρμῆς*. Σύμφωνα μὲ τὶς λαϊκὲς παραδόσεις οἱ Βαγλαμαλῆδες ἦταν παλιὰ θεσσαλονικιώτικη οἰκογένεια, μὲ ρίζες πού φθάναν στὰ βυζαντινὰ χρόνια. Δυὸ Ἕλληνες ἀδελφοί, λέγουν οἱ ἴδιες παραδόσεις¹, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀντώνιος ὑπηρετοῦσαν στὸ βενετικὸ στρατὸ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴ δευτέρη καὶ τελευταία ἄλωση τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς. Ὄταν ὁ σουλτάνος Μουράτ κατέβηκε ἀπὸ τὰ Γιαντιῶτα γιὰ νὰ κατακτήσῃ τὴ Θεσσαλονικὴ, ὁ Ἀντώνιος μὲ διακόσιους στρατιῶτες τὸν περίμενε στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Ἀξιοῦ, ὅπου καὶ σκοτώθηκε. Ὁ Μουράτ ζήτησε νὰ δῇ τὸ νεκρὸ καὶ γεμάτος θαυμασμὸ γιὰ τὴ γενναίότητα τοῦ Ἀντωνίου καὶ τὴ γιγαντιαία του θωρία ἀναφώνησε «Μπαγλαμὰλῆ μὴ μπου», δηλαδὴ «εἶναι γιὰ δέσιμο αὐτός;»². Ἡ ἀναφώνηση τοῦ Μουράτ προσέδωσε τὸ ἐπώνυμο Μπαγλαμαλῆς ἢ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερο Βαγλαμαλῆς³ στὴν οἰκογένεια τοῦ Ἀντωνίου, γόνος τῆς ὁποί-

1. Βλ. Χρ. Γουγοῦση, Αἱ περὶ καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων παραδόσεις, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», ἔτος Β' (1909), Ἀθῆναι 1908, σ. 103 κέ.

2. Κατὰ μετάφραση τοῦ κ. Βασιλείου Δημητριάδη, Διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ.

3. Ὑπάρχει καὶ ὁ τύπος Παγλαμαλῆς, βλ. κατάλογο συνδρομητῶν Ἀρχιδιακόνου Κ. Μελετίου Οἰκ. Θεοφιλίδου, Ἐγχειρίδιον ἐπιστολῶν, Κωνσταντινούπολις 1874, σ. 322, ὅπου ἀναφέρεται ὡς συνδρομητὴς ὁ Ἀντώνιος παπὰ Γεωργίου Παγλαμαλῆς. Κατὰ τὸν Γουγοῦση, ἑ.ά., σ. 106: «...Περὶ δὲ τῶν δύο ἀδελφῶν λέγεται ὅτι ὁ μὲν Ἰωάννης, ὅστις ἀπέθανεν εἰς τὰς φυλακάς, ἐπωνομάσθη Καστρίσης, ἐκ τοῦ κάστρου, ἐξ οὗ κατὰγεται ἡ μεγάλη τῶν σχολῶν τῆς Θεσσαλονίκης εὐεργέτης Ἐλισσάβητ Καστρίσιου, ὁ δὲ Ἀντώνιος ἐπωνομάσθη Μπαγλαμαλῆς, ἐξ οὗ λέγεται

ας ήταν ο Νικόλαος. Τò 1870, δυò χρόνια μετά τήν ίδρυση τοῦ τυπογραφείου του, συνεταιρίστηκε με τὸν Σπυρίδωνα Βασιλειάδη καὶ μετέφεραν τὰ πενιχρὰ ὕλικά τοῦ τυπογραφείου, τὸ ξύλινο πιεστήριο καὶ τὰ λίγα στοιχεῖα, στὸ καινούργιο κατάστημα ποὺ ἄνοιξαν στὴν ὁδὸ Φράγκων. Ἀργότερα προμηθεύθηκαν σιδερένιο πιεστήριο καὶ ποδοκίνητη μηχανὴ γιὰ τὴν ἐκτύπωση ἐπισκεπτηρίων¹. Στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βαγλαμαλῆ τυπώθηκαν πολλὰ καὶ ἀξιόλογα βιβλία, ὅπως τὸ *Λεξικὸν Γεωγραφικὸν* τοῦ Δ. Ἀργυριάδη, σὲ μηνιαῖα φυλλάδια τὸ 1868, Κανονισμοὶ καὶ πεπραγμένα τῶν θεσσαλονικιωτικῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων καὶ μεταφράσεις σοβαρῶν ἔργων, σὰν τὸ τόσο ὀνομαστὸ ἔγχειρίδιο τοῦ Φ. Ρ. Καμβουλίου *Αἱ παρ' Ὀμήρῳ γυναικες* ἀπὸ τῆς Μαρίας Δήμιτσα, σύζυγο τοῦ σοφοῦ ἀρχαιολόγου Μαργαρίτης Δήμιτσα, τὸ 1868.

Ἀπὸ τὰ χρόνια αὐτὰ ἡ ἐλληνικὴ τυπογραφία τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας ἀρχίζει τὴ γρήγορη καὶ εὐδόκιμη ἐξέλιξή της. Τὶς λίγες καὶ στενοὺ ὀρίζοντα ἐκδόσεις, θρησκευτικὲς καὶ ἡθοπλαστικές, τοῦ πρώτου τυπογραφείου διαδέχθηκε ἡ εὐρύτερη ποικιλία τῶν βιβλίων τοῦ Δαρζηλοβίτη καὶ αὐτὰ οἱ πολυάριθμες καὶ ἄριτες, τεχνικὰ καὶ ποιοτικὰ, ἐκδόσεις τοῦ Βαγλαμαλῆ. Τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ περασμένου αἰῶνα ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία ἄλλεπαλλήλων ἰδρύσεων ἐλληνικῶν τυπογραφείων, ὅπως τοῦ Στεφάνου Θάνου, ὅπου τυπωνόταν τὸ περιοδικὸ *Καλλιθέλαδος Ἀηδών*, τοῦ Νικολάου Βικοπούλου, Θεοδώρου Ἑρακλείδη, Νικολάου Χριστομάνου, Σ. Μουρατόρι καὶ μεταγενέστερα τοῦ Γ. Διβόλη². Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν ἦταν τυχαία. Ἀποτελεῖ φυσιολογικὴ συνέπεια τῆς ἀνοδικῆς οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς πορείας τοῦ θεσσαλονικιωτικοῦ ἐλληνισμοῦ. Ὅταν μετὰ λίγα χρόνια ἡ ἐλευθερία ξαναγύρισε στὴ μακεδονικὴ γῆ, ἡ Θεσσαλονικὴ εἶχε ἔτοιμα τὰ θεμέλια γιὰ τὴ σημερινή της θέση στὰ ἐλληνικὰ γράμματα.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

ὅτι κατὰγονται οἱ ἐνταῦθα Μπαγλαμαλίδαι. Πάντες δὲ οὗτοι εἶναι ἀπόγονοι δευτεροτόκων γόνων τῶν δύο τούτων μεγάλων ἀνδρῶν, διότι τοὺς πρωτοτόκους ἐκάστου ἄρρενος κατὰ παραγγελίαν τοῦ Μουράτ, ἐξισλάμιζον καὶ ἀπέστελλον εἰς Μέκαν». Βλ. τίς εὐστοχες παρατηρήσεις τοῦ Γιάννη Τσάρα στὴν ἐκδοση τοῦ Ἰωάννου Ἀναγνώστου, Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονικὴ 1958, σ. 92 κέ.

1. Βλ. Ἀγγ. Τσιώμου Μεταλλινού, ἑ.ἀ., σ. 38.

2. Οἱ βιβλιογραφίες τῆς Ρούλας Παπαδημητρίου, Βιβλιογραφία μακεδονικῶν βιβλίων καὶ ἐκδόσεων, Θεσσαλονικὴ 1935, καὶ τοῦ Ντίνου Χριστιανόπουλου, Ἑκδόσεις, «Ἀναμνηστικὸς Τόμος Θεσσαλονικῆς 1912-1962», Θεσσαλονικὴ 1962, σ. 489 κέ., ἀναφέρονται στίς μετὰ τὸ 1912 θεσσαλονικιωτικὲς ἐκδόσεις καὶ τυπογραφεῖα.

RÉSUMÉ

La typographie de Thessalonique a une longue histoire. La première imprimerie de la capitale macédonienne, et en même temps de toute la Péninsule Balkanique et du Levant, une imprimerie juive, fut fondée, selon toute probabilité, en 1512. D'autres imprimeries juives suivirent, et la première imprimerie turque fut fondée en 1727.

Les imprimeries grecques ne paraissent que plus tard, et cela pour deux raisons : a) Thessalonique était un centre des plus importants de l'Empire Ottoman avec une forte majorité de turcs et de juifs, tandis que les grecs se trouvaient en persécution continuelle; b) Pendant la domination ottomane les grecs y ont peu cultivé les lettres par rapport à d'autres périodes et à d'autres villes de l'hellénisme du Nord.

En 1850 seulement, la première imprimerie grecque fut fondée à Thessalonique, mais elle ne fonctionna qu'un an. Son fondateur, Miltiadis K. Garbolas, descendait d'une grande famille d'imprimeurs de Vienne et d'Athènes. Dans cette imprimerie au moins cinq livres furent imprimés dont le contenu était de caractère moral et religieux.

La deuxième imprimerie grecque de Thessalonique fut fondée en 1852 par Kyriacos Darzilovitis et fonctionna jusqu'en 1858. Au moins douze livres, dont plusieurs livres scolaires et d'autres de contenu moral et religieux, y furent imprimés. Un seul livre y parut en langue bulgare, l'Evangile traduit par l'archimandrite Pavel Božigrobski. Cet Evangile, connu comme «Konikovsko Evangelie», constitua la base de l'argument maintenant le caractère bulgare de l'imprimerie de Darzilovitis. L'auteur de la présente étude oppose à cette opinion les arguments suivants :

a) L'imprimerie de Darzilovitis utilisait exclusivement des caractères d'imprimerie grecs. Le «Konikovsko Evangelie» d'ailleurs est imprimé en caractères grecs. Ce phénomène n'est pas unique. Un grand nombre de livres et de manuscrits rédigés en plusieurs langues balkaniques et orientales (dans les langues slaves, l'albanais, le roumain, le dialecte des koutsovalaques, la langue tatare, l'arabe et le turc) sont écrits avec l'alphabet grec; ceci nous mène à conclure que l'écriture grecque joua en Orient un rôle correspondant à peu près à celui de l'écriture latine en Occident.

b) Dans les sept années que son imprimerie fonctionna, Darzilovitis n'imprima que des livres grecs, à l'exception du «Konikovsko Evangelie».

c) Rien ne l'empêchait de se procurer des caractères slaves.

Darzilovitis, quoiqu'il fit ses études à Athènes où il publia à ses frais une grammaire de la langue grecque à l'usage des écoliers, et bien qu'il n'apprit à écrire et à lire le bulgare qu'en 1860, était de conscience nationale bulgare, comme les sources le prouvent. Son imprimerie cependant était grecque.

En 1868 la troisième imprimerie grecque fut fondée à Thessalonique par Nicolas Vaglamalis, descendant d'une vieille famille thessalonicienne de la période byzantine, selon la tradition populaire. Dès lors, plusieurs imprimeries furent fondées à Thessalonique, constituant ainsi la base solide de son évolution intellectuelle d'aujourd'hui.